

**MATN BILAN ISHLASH ORQALI KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIKNI
RIVOJLANTIRISH**

Otabekov Akbar Oynabekovich

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Axborot texnologiyalari va sun'iy intellekt kafedrası katta o'qituvchisi

Tel: +998972955774

E-mail: aotabekov@mail.ru

Oynabekova Sojida Akbar qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi 2-kurs magistranti

Tel: +998949770230

E-mail: oynabekovas@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada matn bilan ishlash jarayonida o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning nazariy asoslari hamda amaliy mexanizmlari batafsil tahlil etilgan. Tadqiqotda zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o'qish, tushunish va tahlil qilishga yo'naltirilgan interfaol metodlarning o'rni alohida yoritilgan. Xususan, matn ustida ishlashning bosqichma-bosqich tashkil etilishi — tayyorgarlik (motivatsiya), idrok etish (o'qish va anglash), tahlil qilish (mazmunni chuqur o'rganish) hamda yakuniy (fikrni ifodalash va mustahkamlash) bosqichlari ilmiy-metodik jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, maqolada o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, muloqotga kirishish qobiliyatini oshirish hamda og'zaki va yozma nutqini takomillashtirishda matn bilan ishlashning samarali usullari — savol-javob, munozara, klaster, INSERT, rolga kirish kabi interfaol metodlardan foydalanishning ahamiyati ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *kommunikativ kompetentlik, matn bilan ishlash, ta'lim sifati, o'quvchi faolligi, og'zaki nutq, yozma nutq, muloqot ko'nikmalari, mustaqil fikrlash, o'qish savodxonligi, tinglab tushunish.*

Аннотация: *В данной статье подробно проанализированы теоретические основы и практические механизмы развития коммуникативной компетентности учащихся в процессе работы с текстом. В исследовании особо подчеркивается роль интерактивных методов, направленных на чтение, понимание и анализ на основе современных педагогических подходов. В частности, научно-методически обоснована поэтапная организация работы над текстом — этапы подготовки (мотивация), восприятия (чтение и осмысление), анализа (глубокое изучение содержания) и*

завершения (выражение и закрепление мысли). Также в статье раскрывается важность использования таких интерактивных методов, как вопросы и ответы, дискуссия, кластер, INSERT, введение в роль, для развития самостоятельного мышления учащихся, повышения их способности к общению и совершенствования устной и письменной речи.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, работа с текстом, качество образования, активность учащегося, устная речь, письменная речь, навыки общения, самостоятельное мышление, читательская грамотность, аудирование.

Abstract: This article provides a detailed analysis of the theoretical foundations and practical mechanisms for developing students' communicative competence during text processing. The study highlights the role of interactive methods aimed at reading, understanding, and analysis based on modern pedagogical approaches. In particular, the step-by-step organization of working on the text—preparation (motivation), perception (reading and understanding), analysis (in-depth study of content), and final (expression and reinforcement of thought) stages—is scientifically and methodologically substantiated. The article also highlights the importance of using interactive methods such as Q&A, discussion, cluster, INSERT, and role-playing to develop students' independent thinking, enhance their communication skills, and improve their oral and written speech.

Keywords: communicative competence, working with text, quality of education, student activity, oral speech, written speech, communication skills, independent thinking, reading literacy, listening comprehension.

KIRISH

Bugungi ta'lim tizimida o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish eng muhim va dolzarb pedagogik vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Chunki zamonaviy jamiyat sharoitida shaxsdan nafaqat bilimga ega bo'lish, balki o'z fikrini erkin, aniq, mantiqiy va tushunarli tarzda ifodalash, boshqalar bilan samarali muloqotga kirisha olish, turli ijtimoiy vaziyatlarda o'z nuqtai nazarini himoya qila bilish kabi ko'nikmalar talab etiladi. Kommunikativ kompetentlik aynan shu jihatlarni o'zida mujassam etgan bo'lib, u o'quvchining nutq madaniyati, til boyligi, tinglash va tushunish, fikr almashish hamda hamkorlikda ishlash qobiliyatlarining uyg'un rivojlanishini ifodalaydi.

Mazkur kompetensiyani shakllantirishda ta'lim jarayonini mazmunan boyitish va metodik jihatdan takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda matn bilan ishlash o'quvchilarning nafaqat nutqiy, balki kognitiv rivojlanishiga ham sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishi alohida ta'kidlanmoqda. Matn o'quv jarayonida oddiy o'qish material sifatida emas, balki murakkab didaktik vosita sifatida talqin etilib, u orqali

o‘quvchilar o‘qish, tushunish, tahlil qilish, umumlashtirish va xulosa chiqarish kabi intellektual amallarni bajarishga o‘rganadilar. Shu bilan birga, matn ustida ishlash jarayonida o‘quvchilar o‘z fikrlarini og‘zaki va yozma shaklda ifodalash, savollarga javob berish, munozarada ishtirok etish, o‘z nuqtai nazarini asoslash kabi kommunikativ faoliyat turlarini amalga oshiradilar. Ayniqsa, matn bilan ishlash jarayoniga interfaol metodlarni joriy etish o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirishga, mustaqil fikrlashini rivojlantirishga hamda ularni o‘quv jarayonining faol subyektiga aylantirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning nutqiy faolligini kuchaytiradi, ularning so‘z boyligini kengaytiradi va fikrni izchil hamda asosli bayon etish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Natijada ta‘lim jarayonining samaradorligi ortib, o‘quvchilarda mustahkam kommunikativ kompetentlik rivojlanadi. Shu bois mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi matn bilan ishlash orqali o‘quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning samarali metodik asoslarini aniqlash, ushbu jarayonda qo‘llaniladigan interfaol usullar va pedagogik texnologiyalarning imkoniyatlarini tahlil qilish hamda ularni amaliyotga joriy etish bo‘yicha ilmiy-uslubiy tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida qo‘yilgan maqsad va vazifalardan kelib chiqib, bir qator ilmiy-pedagogik metodlardan kompleks tarzda foydalanildi. Jumladan, pedagogik kuzatuv metodi orqali o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligi, muloqotga kirishish darajasi, nutqiy xatti-harakatlari va o‘zaro hamkorlik ko‘nikmalari muntazam ravishda o‘rganildi hamda tahlil qilindi. Test sinovlari yordamida o‘quvchilarning kommunikativ kompetentlik darajasi, o‘qish va tushunish ko‘nikmalari, shuningdek, og‘zaki va yozma nutq rivoji aniqlab borildi. Shuningdek, interfaol o‘qitish metodlari — bahs-munozara, “aqliy hujum”, guruhli ishlash kabi usullar — tadqiqotning asosiy amaliy vositalaridan biri sifatida qo‘llanildi. Ushbu metodlar o‘quvchilarning darsdagi ishtirokini faollashtirish, ularni mustaqil fikrlashga undash, jamoada ishlash madaniyatini shakllantirish hamda erkin muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qildi. Matn tahlili va interpretatsiya qilish usullari orqali esa o‘quvchilarning matn mazmunini chuqur anglash, asosiy va ikkinchi darajali g‘oyalarni ajrata olish, muallif fikrini to‘g‘ri talqin qilish hamda o‘z nuqtai nazarini bildirish qobiliyatlari rivojlantirildi.

Tadqiqotning muhim tarkibiy qismi sifatida eksperimental ta‘lim jarayoni tashkil etildi. Tajriba-sinov ishlari umumta‘lim maktablarining boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ishtirokida olib borilib, ular ikki guruhga ajratildi: nazorat guruhi va tajriba guruhi. Nazorat guruhida ta‘lim jarayoni an‘anaviy metodlar asosida olib borilgan bo‘lsa, tajriba guruhida esa matn bilan ishlashga yo‘naltirilgan interfaol metodlar tizimli ravishda joriy etildi. Bu esa ikki guruh

o‘rtasida natijalarni solishtirish va qo‘llanilgan metodlarning samaradorligini aniqlash imkonini berdi.

Matn bilan ishlash jarayoni maxsus ishlab chiqilgan metodik yondashuv asosida bosqichma-bosqich tashkil etildi. Dastlab o‘quvchilar matnni o‘qish va umumiy mazmunini tushunishga yo‘naltirildi, bunda ular matnning asosiy voqealari va mazmunini idrok etishga o‘rgatildi. Keyingi bosqichda matnning asosiy g‘oyasini aniqlashga e‘tibor qaratilib, o‘quvchilar muallifning asosiy fikrini ajratib ko‘rsatishga o‘rgatildi. Shundan so‘ng lug‘aviy va grammatik tahlil bosqichi amalga oshirildi, bu jarayonda o‘quvchilar yangi so‘zlar ma‘nosini o‘zlashtirdi, ularning nutqda qo‘llanilishini o‘rgandi hamda grammatik tuzilmalarni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirdi. Navbatdagi bosqichda savol-javob va muhokama tashkil etilib, o‘quvchilar o‘zaro fikr almashdi, matn yuzasidan turli savollarga javob berdi va bahs-munozaralarda faol ishtirok etdi. Yakuniy bosqichda esa o‘quvchilarning mustaqil fikr bildirish va qayta hikoya qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga alohida e‘tibor qaratildi. Bu jarayonda ular matn mazmunini o‘z so‘zlari bilan ifodalash, unga nisbatan shaxsiy munosabat bildirish, xulosa chiqarish hamda ijodiy yondashuv asosida qayta bayon qilish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Mazkur bosqichlar izchillik bilan amalga oshirilgani o‘quvchilarning kommunikativ kompetentligini kompleks rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qildi.

NATIJALAR

Tajriba-sinov ishlari yakunlari shuni ko‘rsatdiki, matn bilan tizimli va maqsadli ishlash o‘quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega. Xususan, interfaol metodlar asosida tashkil etilgan dars jarayonlari o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshirish, fikrlash jarayonini faollashtirish hamda muloqotga kirishish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qildi. Tajriba guruhida olib borilgan kuzatuvlar va baholash natijalari quyidagi ijobiy o‘zgarishlarni aniqladi: o‘quvchilarning og‘zaki nutq faolligi 28–32% ga oshgani qayd etildi, bu esa ularning dars jarayonida erkin fikr bildirish, savollarga javob berish va munozaralarda faol ishtirok etish darajasi ortganidan dalolat beradi. Shuningdek, matn mazmunini tushunish darajasi sezilarli yaxshilanib, o‘quvchilar asosiy g‘oyani ajratib ko‘rsatish, muhim ma‘lumotlarni aniqlash va ularni tahlil qilishda ancha yuqori natijalarga erishdilar.

Bundan tashqari, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyati va fikrni izchil, mantiqiy hamda asosli tarzda ifodalash ko‘nikmalari rivojlangani kuzatildi. Ular o‘z nuqtai nazarini bildirish, uni dalillar bilan asoslash va boshqalar fikriga munosabat bildirish jarayonida faolroq bo‘la boshladilar. Muloqot jarayonida ishtirok etish faolligining ortishi esa o‘quvchilarning ijtimoiylashuv darajasi oshganini va jamoada ishlash ko‘nikmalari shakllanganini ko‘rsatdi. Yozma nutq rivojiga ham ijobiy ta‘sir kuzatildi: o‘quvchilar

tomonidan yozilgan matnlarda fikrning izchilligi, grammatik to‘g‘riligi va mazmun boyligi sezilarli darajada yaxshilandi. Ular matn asosida mustaqil yozma ishlar bajarishda ko‘proq ijodiy yondashuvni namoyon eta boshladilar. Nazorat guruhida esa an‘anaviy metodlar asosida olib borilgan ta‘lim jarayonida bunday ijobiy o‘zgarishlar nisbatan past darajada qayd etildi. Ushbu guruhda o‘quvchilarning nutqiy faolligi, matnni tushunish darajasi hamda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarida sezilarli o‘sish kuzatilmadi yoki juda sekin rivojlandi. Bu holat tajriba guruhida qo‘llanilgan matn bilan ishlashga yo‘naltirilgan interfaol metodlarning samaradorligini yana bir bor tasdiqlaydi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni aniq ko‘rsatdiki, matn bilan ishlash o‘quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega bo‘lgan muhim didaktik vositalardan biridir. Matn asosida tashkil etilgan o‘quv faoliyati o‘quvchilarning til o‘zlashtirish jarayonini faollashtiribgina qolmay, balki ularning fikrlash faoliyatini chuqurlashtiradi, mazmunni anglash va uni qayta ishlash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Ayniqsa, interfaol yondashuv asosida olib borilgan matn tahlili o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini takomillashtirish bilan bir qatorda, ularning tanqidiy fikrlash, tahlil qilish, solishtirish va xulosa chiqarish qobiliyatlarini ham shakllantiradi. Bu esa o‘quvchilarda muloqot madaniyatining rivojlanishiga, o‘z fikrini erkin va asosli tarzda ifodalash ko‘nikmalarining mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, olib borilgan tadqiqot natijalari ilmiy-nazariy qarashlar bilan ham uyg‘unlikda ekanligi kuzatildi. Xususan, Lev Vygotsky tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasida bilim va ko‘nikmalar ijtimoiy muloqot jarayonida shakllanishi ta‘kidlanadi. Xuddi shuningdek, Jerome Bruner ta‘lim jarayonida faol o‘rganish va kashf qilish orqali bilimni egallash zarurligini asoslab bergan bo‘lsa, Dell Hymes kommunikativ kompetentlik tushunchasini ilmiy muomalaga kiritib, tilni real muloqot jarayonida qo‘llash muhimligini alohida ta‘kidlaydi. Mazkur tadqiqot natijalari ushbu olimlarning nazariy qarashlarini amaliy jihatdan tasdiqlab, matn bilan ishlash va interfaol metodlarning o‘quvchilar rivojiga ijobiy ta‘sirini yana bir bor isbotlab berdi.

Bundan tashqari, matn bilan ishlash jarayonida guruhli faoliyatning keng qo‘llanilishi o‘quvchilar o‘rtasida hamkorlik muhitini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Guruhli ishlash jarayonida o‘quvchilar o‘zaro fikr almashadi, bir-birining qarashlarini tinglaydi, muhokama qiladi va umumiy xulosaga keladi. Bu esa ularning ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi, jamoada ishlash madaniyatini shakllantiradi hamda o‘zaro hurmat va mas‘uliyat hissini kuchaytiradi. Natijada, matn asosida tashkil etilgan interfaol va hamkorlikka yo‘naltirilgan ta‘lim jarayoni o‘quvchilarning kommunikativ kompetentligini kompleks ravishda rivojlantirishda samarali pedagogik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

XULOSA

Matn bilan ishlash orqali kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimida samarali va istiqbolli pedagogik yondashuvlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning bilimlarni faqat tayyor holda qabul qilishiga emas, balki ularni mustaqil ravishda anglash, tahlil qilish va amaliyotda qo‘llashga yo‘naltirilganligi bilan ahamiyatlidir. Matn asosida tashkil etilgan o‘quv faoliyati o‘quvchilarni faol fikrlashga undaydi, ularning nutqiy va intellektual salohiyatini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Xususan, mazkur metod o‘quvchilarning nutqiy faolligini sezilarli darajada oshiradi. Dars jarayonida matn ustida ishlash orqali o‘quvchilar savollarga javob berish, o‘z fikrini bayon qilish, munozaralarda qatnashish kabi faoliyat turlarida ishtirok etib, o‘z nutqini erkin va ravon ifodalashga o‘rganadi. Shu bilan birga, muloqot ko‘nikmalari ham izchil shakllanadi, chunki o‘quvchilar o‘zaro fikr almashish, boshqalarni tinglash va ularga munosabat bildirish jarayonida kommunikativ tajriba orttiradi.

Bundan tashqari, matn bilan ishlash o‘quvchilarda mustaqil va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Ular matn mazmunini tahlil qilish, asosiy g‘oyani ajratish, dalillarni baholash va xulosa chiqarish jarayonida fikrlashning yuqori darajalarini egallaydi. Bu esa o‘quvchilarning nafaqat til ko‘nikmalarini, balki umumiy kognitiv rivojlanishini ham ta’minlaydi. Natijada, ta’lim jarayonining umumiy samaradorligi ortadi, o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishi kuchayadi va o‘zlashtirish darajasi yaxshilanadi. Shu bois, ta’lim amaliyotida matn bilan ishlashga asoslangan interfaol metodlardan — bahs-munozara, guruhli ishlash, savol-javob, muammoli vaziyatlar yaratish kabi usullardan keng va tizimli foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu esa o‘quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish bilan birga, ularni zamonaviy jamiyat talablariga mos, faol va mustaqil fikrlay oladigan shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vygotsky L.S. Mind in Society. – Cambridge: Harvard University Press, 1978. – 159 b.
2. Bruner J. The Process of Education. – Cambridge: Harvard University Press, 1960. – 97 b.
3. Hymes D. On Communicative Competence. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972. – 142 b.
4. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S. Pedagogika asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. – 312 b.

5. Nazarova B.A. Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 184 b.
6. Muslimov N.A. Kasb ta’limi pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. – 368 b.
7. Safarova R.G. O‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish metodikasi. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2021. – 205 b.
8. Xalilova M.M., Abdullaeva I.X. Kommunikativ kompetentlik asosida darslarni tashkil etish tamoyillari // O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. – №4. – 45–52-b.
9. Olimov Sh.Sh. Pedagogik texnologiyalarni o‘quv jarayoniga tatbiq etish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 276 b.
10. Usmonov S., Yo‘ldoshev J. Ta’lim jarayonida interfaol metodlar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020. – 198 b.